

УДК 334.012.8-045.45(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2019-5.29>

Ліхота О.В.

викладач кафедри Економіки та менеджменту,

Донецький інститут ПрАТ

«ВНЗ Міжрегіональна Академія Управління Персоналом»

ЕКОНОМІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА РОЛЬ ІНТЕГРОВАНИХ СИСТЕМ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

В статті розглянуто економічну характеристику інтеграційних процесів, проведено їх класифікація та охарактеризовано економічні переваги. Розглянуто форми вертикального контролю підприємств на різних стадіях технологічного ланцюжка та основні типи стимулів до різних видів інтеграції. Досліджено моделі використання вертикальної інтеграції їх позитивні та негативні риси. Запропоновано розглядати процеси диверсифікації з урахуванням специфіки функціонування окремих галузей і ринків для групи підприємств, галузей, інтерпретуючи їх як об'єкти. Зазначено, що багато чинників, які визначають ефективність інтегрованої бізнес-структури, можуть бути зовнішніми для окремого господарюючого суб'єкта, що входить до її складу, проте в умовах інтеграції є одночасно внутрішніми для корпоративної структури в цілому. Віднесено до внутрішніх факторів такі, що визначають ефективність інтеграції, виходячи з власних можливостей господарюючого суб'єкта.

Ключові слова: економічні системи; стратегія розвитку; диверсифікація; вертикально інтегрована структура; інтеграційні процеси; дисбаланс.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И РОЛЬ ИНТЕГРИРОВАННЫХ СИСТЕМ В ЭКОНОМИКЕ УКРАИНЫ

Ліхота А.В.

Аннотация. В статье рассмотрены экономическая характеристика интеграционных процессов, проведена их классификация и охарактеризованы экономические преимущества. Рассмотрены формы вертикального контроля предприятий на разных стадиях технологической цепочки и основные типы стимулов к различным видам интеграции. Исследована модель использования вертикальной интеграции их положительные и отрицательные черты. Предложено рассматривать процессы диверсификации с учетом специфики функционирования отдельных отраслей и рынков для группы предприятий, отраслей, интерпретируя их как объекты. Отмечено, что многие факторы, которые определяют эффективность интегрированной бизнес-структуры, могут быть внешними для отдельного хозяйствующего субъекта, входящего в ее состав, однако в условиях интеграции является одновременно внутренними для корпоративной структуры в целом. Отнесены к внутренним факторам такие, которые определяют эффективность интеграции, исходя из собственных возможностей хозяйствующего субъекта.

Ключевые слова: экономические системы; стратегия развития; диверсификация; вертикально интегрированная структура; интеграционные процессы; дисбаланс.

ECONOMIC CHARACTERISTICS AND THE ROLE OF INTEGRATED SYSTEMS IN THE ECONOMY OF UKRAINE

Likhota Oleksandr

The economic characteristics of integration processes are considered in the article, their classification is carried out and economic advantages are characterized. Forms of vertical control of enterprises at different stages of the technological chain and the main types of incentives for different types of integration are considered. Models of using vertical integration of their positive and negative features are investigated. It is proposed to consider the processes of diversification taking into account the specifics of the functioning of individual industries and markets for a group of enterprises, industries, interpreting them as objects. It is noted that many factors that determine the effectiveness of an integrated business structure may be external to an individual business entity that is part of it, but in terms of integration are also internal to the corporate structure as a whole. The internal factors include those that determine the effectiveness of integration, based on the own capabilities of the business entity. Analysis of markets with integrated participants involves the consideration of special incentives for different types of integration. There are two main types of incentives – external and internal. External requirements include requirements, structural or other industry market, which have special characteristics, to actual or potential participants, as well as firms operating in it. External incentives that influence the choice of one or another type of integration can be divided into two categories – strategic and operational. The latter are determined by the characteristics of the industry, which do not directly depend on the activities of enterprises. It is noted that vertically integrated structures are characterized by all the advantages and disadvantages of a large enterprise, and their own patterns of development. The association of enterprises

allows to move to a qualitatively new level of management, which allows the use of various forms of coordination of actions and interests, managerial motivations of the association, thus opening real prospects for improving production efficiency. It becomes possible to carry out innovation and technology transfer, exchange of strategic information, while the introduction of innovation in any of the redistributions leads to the gain of the whole structure.

Keywords: *economic systems; development strategy; diversification; vertically integrated structure; integration processes; imbalance.*

Актуальність теми дослідження пов'язана з тим, що політична ситуація в країні створила небезпечні загрози для подальшого розвитку багатьох господарюючих суб'єктів, у тому числі, інтегрованих компаній. В таких умовах значно зростає роль інтегрованих систем в економіці України, де ефективність діяльності вертикально інтегрованої структури залежить від дії різних чинників внутрішнього і зовнішнього середовища, які впливають на їх ефективне функціонування. Виходячи з цього необхідно більш детально розглянути економічні характеристики інтеграційних процесів, що дасть змогу обрати ефективну стратегію в умовах ринкової конкуренції.

Аналіз публікацій показує, що трактування поняття вертикальної інтеграції розглядалися в працях Дж. Девідсона, Д. Майхелла, Г. Мюллера, Л. Фішера, М. Портера, Р. Коуза, а також у наукових дослідженнях Ф.Н. Давидовського, С. Губанова, С.В. Авдашевої, Н. М. Розанової та ін. Незважаючи на наявність цих розробок системного розгляду даної проблеми не проводилося, тому дане питання потребує свого подальшого розгляду.

Метою роботи є економічна характеристика та роль інтегрованих систем в економіці України.

Викладення матеріалів дослідження необхідно розпочати з того, що процеси, які мають інтегруючі риси, стимулюють динаміку розвитку економічних систем і реалізацію науково-технічних можливостей, ініціюють нові господарські стосунки між підприємницькими об'єднаннями, сприяють ефективності та стабілізації економіки України. Диференційований характер таких явищ, внаслідок циклічності науково-технічного прогресу, створює основу економічного зростання за рахунок розповсюдження новітніх технологій і розвитку виробничого процесу. Ці вектори розвитку пов'язані між собою та переплітаються з диверсифікацією та інтеграцією на шляху розвитку підприємств. Так, диверсифікація пов'язана з процесом концентрації виробництва на міжгалузевому рівні та структурною перебудовою господарства, що особливо важливо в умовах кризи, яка охопила Україну.

У загальному розумінні, диверсифікація – це розповсюдження господарської діяльності підприєм-

ства на додатковій сфері: започаткування нових видів діяльності; збільшення номенклатури продукції, що виробляється; послуг, що надаються та ін. Концентрація та централізація виробництва можуть приводити до інтеграції та посилення бізнес позиції компанії, що виражає її стратегії в умовах ринкової конкуренції. Іншим наслідком є вертикальна інтеграція, що часто характеризується кооперацією або комбінуванням виробництва. Узагальнення економічних переваг участі підприємства в інтеграційних процесах різних видів наведено у табл. 1.

Пропонується розглядати процеси диверсифікації з урахуванням специфіки функціонування окремих галузей і ринків, не лише для окремого підприємства, а і для групи підприємств, галузей, інтерпретуючи їх як об'єкти. При цьому буде змінюватися зміст зовнішнього середовища: для групи суб'єктів господарювання – відповідна галузь, а для галузі – все національне господарство або окремий його сектор. Міра різноманіття характеристик об'єкту відносно сумарних характеристик виділеного зовнішнього середовища визначатиме міру його диверсифікації. Зовнішнє середовище можна інтерпретувати як відповідний ринок – галузевий, регіональний, національний. Такий методичний підхід може бути застосований і для діагностичних досліджень дисбалансу розвитку складних економічних систем.

Традиційно взаємозв'язки між підрозділами об'єкта визначають його внутрішню інтеграцію. Взаємозв'язки макрооб'єкта характеризують особливості пов'язаного ринку, а для суб'єкта підприємництва – внутрішню будову. Дослідження зовнішніх взаємозв'язків потребує не обмежуватися тим самим середовищем, що і для опису диверсифікованості, оскільки вона визначається множиною факторів. У зв'язку з цим, доцільно розглядати ланцюжки зв'язків мікрооб'єктів, де кожен подальший елемент грає роль зовнішнього середовища відносно попереднього.

Одна з проблем при оцінці економічної ефективності інтегрованих структур пов'язана з визначенням чинників, що впливають на їх ефективне функціонування. У зв'язку з цим, виникає необхідність визна-

Таблиця 1

Економічна характеристика інтеграційних процесів

Вид інтеграції	Економічні переваги
Вертикальна	Економія на масштабах, консолідації і ефективне використання ресурсів
Горизонтальна	Мінімізація упущеної вигоди, досягнення монопольних переваг
Діагональна (різномірнева)	Диверсифікація ризику і можливість опосередковано впливати на партнерів
Комбінована (уздовж технологічного ланцюжка і по паралельних видах продукції)	Можливість компромісу між мінімізацією упущеної вигоди і мінімізацією витрат (у т.ч. транзакційних)
Ар'єргардна (створення власних систем забезпечення ресурсами)	Зниження транзакційних витрат, скорочення прямих виробничих витрат

чення внутрішнього (мікроекономічного) і зовнішнього (мезо- та макроекономічного) середовища існування підприємств в умовах розвитку інтеграційних процесів.

Будь-який суб'єкт господарювання існує та функціонує у відповідному зовнішньому макроекономічному середовищі, яке для інтегрованої структури відзначається тим, що елементи, цієї системи, є відокремленими підприємствами, з притаманним тільки для них своїм, унікальним оточенням. В той же час бізнес-одиниці інтегрованої структури можуть замінювати одна одну та окремі елементи безпосереднього оточення. Таким чином, межі інтегрованої структури дуже розмиті та можуть включати не лише суб'єктів безпосереднього оточення, але і деякі складові мезо- та макросередовища. Разом з цим, в інтегрованій структурі існує центр прийняття визначальних рішень, в якому накопичуються операційні процеси, технологічні досягнення, фінансові та інформаційні потоки. Необхідно зауважити, що термін і значення «вертикальної інтеграції» визначаються вченими, підприємцями і політичними діячами неоднозначно і трактуються по-різному органами влади, бізнесом і наукою. Вертикальна інтеграція означає можливість створення організаційного об'єднання підприємств, у рамках якого один і той же продукт проходить різні стадії обробки, послідовно переходячи від однієї стадії до іншої. У науці, вперше поняття «вертикальна інтеграція» з'явилося при вивченні стратегії розвитку підприємств і процесів злиття великих підприємств різних сфер економіки в 1960-1965 рр. На практиці це відбулося набагато раніше, прикладом може служити досвід СРСР початку 50-х рр. XX ст. при формуванні великих територіально-виробничих комплексів.

Відомі економісти Дж. Девідсон і Д. Майхелл вважали, що вертикальна інтеграція є комбінацією двох або більше пов'язаних між собою східців виробництва і звернення під керівництвом і контролем одного підприємства на основі контрактного виробництва [1, с. 160]. На думку Г. Мюллера, вертикальна інтеграція є контрактним зв'язком між незалежними підприємствами, які обробляють один і той же продукт на різних стадіях виробничого процесу. Угоди торкаються, передусім, кількості та якості продукції і виконують консультативну функцію [2, с. 241]. Дослідники С.В. Авдашева і Н. М. Розанова, кажучи про вертикально інтегровану компанію, мають на увазі комбінацію контролю над власністю підприємств, що належать різним стадіям технологічного ланцюжка, з контролем над їх поведінкою [3, с. 29]. На думку Ф. Н. Давидовського, вертикальна інтеграція означає, передусім, економічне, фінансове і організаційне злиття декількох виробничих одиниць з різною структурою, які беруть участь в процесі виробництва, розподілу і збуту продукції на різних східцях виробничого процесу з метою отримання додаткових конкурентних переваг на ринку [4, с. 31]. В цілому, при вивченні вектору формування вертикально інтегрованих структур, міри дисбалансів в їх розвитку, за основу можна прийняти визначення, що включає загальне розуміння явища вертикальної інтеграції як підприємств, які пов'язані між собою організаційною структурою, охоплює різні стадії виробництва та виробляють кінцевий продукт споживання з високою доданою вартістю.

До типів вертикальної інтеграції відносяться:

1. зворотна інтеграція («назад» або «вниз»), яка здійснюється у напрямі контролю над постачаннями сировини і націлена на закріплення постачальників, що поставляють продукцію за нижчими цінами, ніж у конкурентів;

2. пряма інтеграція («вперед» або «вгору»), яка полягає в придбанні або посиленні контролю над структурами, що знаходяться між підприємством і кінцевим споживачем, а саме системою розподілу і продажу товарів, і представленні продукції компанії споживачам.

Інтеграція «вперед» може привести до відносної переваги у витратах і нижчій ціні для кінцевого споживача завдяки створенню ланцюжка «виробник – кінцевий споживач». Існують наступні форми вертикальної інтеграції:

– повна інтеграція – участь в усіх ланках міжгалузевого ланцюга витрат. Наслідком побудови повного виробничого ланцюжка є укрупнення масштабів виробництва і поява додаткових можливостей впровадження досягнень передових результатів науково-технічного прогресу, нових методів виробництва і управління;

– часткова інтеграція (неповна інтеграція) – завоювання позицій в деяких ланках галузевого ланцюга витрат;

– квазіінтеграція – об'єднання економічних суб'єктів, що передбачає розвиток стійких довгострокових зв'язків між ними і делегування контролю над управлінням спільною діяльністю.

До форм вертикального контролю підприємств, що належать до різних стадій технологічного ланцюжка, відносять: контроль над власністю і контроль над поведінкою. У вертикально організованій самостійній структурі поєднуються два типи контролю, які можуть існувати незалежно один від одного. У структурі холдингу можливе існування вертикального контролю над власністю фактично поза контролем над поведінкою. При чому, ринкова поведінка незалежних господарюючих суб'єктів може бути контрольованою в умовах фактичної відсутності прямого контролю над власністю. В останньому випадку можливо говорити про вертикальну квазіінтеграцію або вертикальний контроль, не закріплений стосунками власності. Основним способом створення вертикально інтегрованих структур, що поєднують контроль над власністю і контроль над поведінкою, є злиття та поглинання. Способи виникнення квазіінтегрованих об'єднань є набагато різноманітнішими, з причини їх залежності від конкретних особливостей економічної системи, відношення давальництва або толлінгу, що передбачає збереження права власності постачальника проміжної продукції на кінцевий продукт за умови оплати доданої вартості його виробникомі.

Вертикальна інтеграція має місце в наступних випадках:

– підприємство (підрозділ підприємства), що є джерелом сировини і початкових матеріалів, поставляє свою продукцію в повному обсязі підприємству (підрозділу підприємства), яке обробляє отриману продукцію на наступній стадії виробничого циклу у формі внутріфірмових поставок;

– підприємство (підрозділ підприємства), що переробляє сировину та є виробником кінцевого продукту,

закуповує в повному обсязі продукцію підприємства (підрозділу підприємства), яке є джерелом сировини і первинних матеріалів. Недостатній обсяг сировини і первинних матеріалів для виробництва кінцевого продукту може отримуватися на зовнішньому ринку;

– підприємство (підрозділ підприємства), що є джерелом сировини і первинних матеріалів, поставляє свою продукцію на наступну стадію виробничого циклу і не може продавати її поза підприємством, а підприємство, що є виробником кінцевого продукту, може закуповувати сировину тільки всередині інтеграційної структури.

У своїх дослідженнях Є. М. Островська під вертикально інтегрованою структурою має на увазі взаємообумовлене поєднання промислових підприємств технологічно-виробничого характеру однієї або декількох галузей, пов'язаних між собою різними виробничими, економічними, фінансовими, організаційними і управлінськими зв'язками, потенційно включаючи науково-виробничі центри [6, с. 78]. Розділяючи цю точку зору додамо, що вертикально інтегровані структури створюються на основі внутрішніх і міжгалузевих стосунків і мають певні ознаки і риси:

- загальна стратегія і програма розвитку; вирішують деякі територіальні проблеми;
- виступають ланками у виробничо-технологічному ланцюжку; мають загальне управління;
- оптимальне поєднання галузей і виробництв;
- додатковий економічний ефект за рахунок комплексності і пропорційності виробництв;
- взаємообумовлене поєднання виробничих підприємств на певній території;
- єдина інфраструктура, яка включає виробничу і соціальну інфраструктуру;
- сприяють цілеспрямованому формуванню енергетичного комплексу на основі природних і громадських ресурсів.

Об'єднання підприємств у вертикально інтегровану корпоративну структуру може бути: комбінацією двох або більше пов'язаних підприємств під керівництвом і контролем одного підприємства; незалежно пов'язаними підприємствами, які оброблюють один і той же продукт на різних стадіях виробничого процесу на основі контрактного зв'язку; підприємствами, які оброблюють один і той же продукт на різних стадіях виробничого процесу, пов'язаними між собою перехресним володінням акцій. Варто зазначити, що багато чинників, які визначають ефективність інтегрованої бізнес-структури, можуть бути зовнішніми для окремого господарюючого суб'єкта, що входить до її складу, проте в умовах інтеграції є одночасно внутрішніми для корпоративної структури в цілому, і провести межу між ними буває досить складно. Проте, здійснюючи теоретичний аналіз, буде доцільно віднести до внутрішніх факторів такі, що визначають ефективність інтеграції, виходячи з власних можливостей господарюючого суб'єкта.

До категорії зовнішніх пропонується відносити фактори макроекономічного середовища, в якому існує інтегрована структура, а також мезоекономічного середовища – чинники безпосереднього оточення самих інтегрованих структур та окремих підприємств, з яких складається структура. Великі інтегровані структури задають вектор розвитку економіки і є осно-

вою підтримки стабільності виробництва в розвинених країнах. Інтеграційні процеси стають все більш значимими для розвитку ключових галузей національної економіки. Важливими причинами становлення подібних структур в енергетичному секторі є створення сприятливих умов здійснення економічної діяльності, зняття взаємних бар'єрів, можливість посилення конкурентних позицій і контролю над ринковою ситуацією.

Аналіз ринків з інтегрованими учасниками припускає розгляд спеціальних стимулів до різних видів інтеграції. Існує два основні типи стимулів – зовнішні та внутрішні. До зовнішніх відносяться вимоги, структурного або іншого галузевого ринку, що є особливими характеристиками, до реальних або потенційних учасників, а також фірм, що функціонують на ньому. Зовнішні стимули, що впливають на вибір того або іншого типу інтеграції, можна умовно розділити на дві категорії – стратегічні та оперативні. Останні визначаються характеристиками галузі, які безпосередньо не залежать від діяльності підприємств.

Стратегічні стимули є характеристиками структури ринку і формуються в результаті функціонування самих компаній. Визначальними оперативними характеристиками ринку є: ефект масштабу; концентрація продавців і покупців, що склалася на даний момент; місткість і насиченість, еластичність попиту; іноземна конкуренція; розвиненість інфраструктури; транзакційні витрати; адміністративні бар'єри; загальноєкономічна кон'юнктура. До найважливіших стратегічних характеристик ринку можна віднести: погоджені дії підприємств; цінову та інші види дискримінації; диференціацію продуктів; характер і рівень інтеграції; дії компаній з обмеження входу на ринок; наявність потенційних конкурентів. До внутрішніх стимулів відносяться всі ті реальні або потенційні переваги, які отримує компанія в результаті того або іншого виду інтеграції. Внутрішні переваги інтеграції можуть бути результатом ефективної взаємодії учасників групи і виражатися, у тому числі, в сприятливих для фірми структурних змінах ринку.

Необхідно зауважити, що вертикально інтегровані структури характеризуються як усіма перевагами і недоліками великого підприємства, так і власними закономірностями розвитку. Об'єднання підприємств дозволяє перейти на якісно новий рівень управління, який дає можливість застосування різних форм координації дій та інтересів, управлінських мотивацій учасників об'єднання, відкриваючи тим самим реальні перспективи підвищення ефективності виробництва. Стає можливим здійснювати інноваційно-технологічний трансферт, обмін стратегічною інформацією, при цьому введення інновації на будь-якому з переділів призводить до виграшу усієї структури.

За результатами проведеного дослідження можна зробити **висновок**, що сучасні тенденції, що проявляються в економіці України, базуються на створенні інтегрованих структур, які є визначальним чинником конкурентоспроможності господарюючих систем. Досвід створення інтегрованих структур у світовій економіці до початку XXI ст. в області вертикальної інтеграції свідчить про те, що основна частина таких компаній, які завоювали найбільші світові ринки, є передовими лідерами в області виробництва кінцевої продукції.

1. Davidson G. R., Mighell D. L. *Research on coordination of farm and non farm stages of production – the need is now. Journal of a Farm and Economics. Vol. 46. Washington. 1964. 489 p.*

2. Miller G. *Die landwirtschaftliche Erzeugung in der Vertikalen Integration. Berichte ьber Landwirtschaft. Berlin, 1961. H. 3. 414 p.*

3. Авдашева С.Б., Розанова Н.М. *Теория организации отраслевых рынков. Москва: Магистр, 1998. 320 с.*

4. Давыдовский Ф.Н. *Вертикальная интеграция – важнейшая составляющая инновационного развития единой энергосистемы страны в условиях рынка. Инновации. 2005. № 2. С. 29-33.*

5. Верховская О.Р., Савичев О.П. *Стратегический менеджмент. СПб.: СПбГУЭФ, 2009. 128 с.*

6. Островская Е.Н. *Государственное управление процессом формирования и развития вертикально интегрированных объединений предприятий. Экономика и управление, 2013. № 12 (98). С. 76-80.*

1. Davidson G.R., Mighell D.L. *Research on coordination of farm and non farm stages of production – the need is now. Journal of a Farm and Economics. Vol. 46. Washington. 1964. 489 p.*

2. Miller G. *Die landwirtschaftliche Erzeugung in der Vertikalen Integration. Berichte ьber Landwirtschaft. Berlin, 1961. H. 3. 414 p.*

3. Avdasheva S.B., Rozanova N.M. *Theory of the organization of industry markets. M.: Magister, 1998. 320 p.*

4. Davydovsky F.N. *Vertical integration is the most important component of the innovative development of the country's unified energy system in market conditions. Innovation. 2005. No. 2. Pp. 29-33.*

5. Verkhovskaya O.R., Savichev O.P. *Strategic management. SPb.: SPbGUEF, 2009. 128 p.*

6. Ostrovskaya E.N. *State management of the formation and development of vertically integrated business associations. Economics and Management, 2013. No. 12 (98). Pp. 76-80.*